

SZARVÁK TIBOR–SZOBOSZLAI ZSOLT

Családok pozíciói a városi résztársadalmakban

A hagyományos családi funkciók felbomlóban vannak, s a házasságon kívül született gyermekek nagy száma megkérdőjelezi a reprodukciós funkció kizárólagosságát. A felnőttek pszichés védelmét a segítő szervezetek veszik át, a gyermekek szocializációjának szerepét pedig az iskola igyekszik betölteni. A tanulmány az anyagi helyzet, a szociális infrastruktúra, az értékrend és a gyerekvállalási kedv összefüggéseit vizsgálja.

Sem a családpolitikai intézmények, sem a kutatók nem vitatják, hogy a családot mint társadalmi intézményt (a normák és értékek társadalmi cselekvésekhez kapcsolódó funkcionális rendszerét) komoly modernizációs kihívások érik az utóbbi évtizedekben. A születések száma folyamatosan csökken, a gyermeknevelés hagyományosnak nevezhető keretei felbomlani látszanak. A századelő egyik stratégiai társadalmi kérdésének tűnik a családdal kapcsolatos értékek, magatartástípusok vizsgálata.

A kutatásról

Érdeklődésünk középpontjában¹ a 0–5 éves korú gyermeket nevelő családok szociológiai alapjellemezői, szociális környezete, életmódja, értékpreferenciái, további gyermekvállalási elképzelései, illetve a gyermekek intézményi ellátásának tapasztalatai, lehetséges alternatívái álltak. A kisgyermekes családok² megfelelő megkeresésének mintavételi problémáját két módszerrel oldottuk meg. Az óvodai, bölcsődei intézményekben a véletlen kezdőpontú, szisztematikus mintavételt alkalmaztuk. A védőnői szolgálat segítségével pedig azokhoz a családokhoz jutottunk el, amelyek kívül vannak az intézményi hálón. A minta (összesen 688 fő) kétharmadát az intézményi közvetítéssel zajló egyéni önkitaltós kérdőívek, egyharmadát pedig a személyes

¹ A kutatás a Szolnok Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala Humán Közszolgáltatások Főosztályának megbízásából készült, 1999 novemberében.

² Szolnokon összesen 4412, 0–5 éves korú gyermek élt a vizsgálat időpontjában.

megkérdezésen alapuló válaszok biztosították. Ha vizsgálati alapegységnek a gyermekek számát tekintjük, a 0–3 éves gyermekkel bíró családok körében 32, a 4–5 éves gyermekkel rendelkezők között pedig 22 (átlagosan 26) százalékos merítésű lett a mintánk. A kérdőív kitöltői, megkérdezettjei zömében nők, mivel a megszólított családokat arra kértük, hogy kérdéseinkre lehetőleg elsősorban az édesanya válaszoljon.

Vizsgálatunkban arra is igyekeztünk választ kapni, hogy eltérőek-e az egyes városrészekben élő kisgyermekes családok családi értékei, magatartásformái. Kíváncsiak voltunk arra, hogy az egymáshoz nagyon közel élő, sok szempontból hasonlító csoportok, ugyanazon kihívásra eltérő értékekkel reagálnak-e, illetve azokra eltérő demográfiai válaszokat adnak-e (S. Molnár, 1999).

Társadalmi-demográfiai jellemzők

A minta egyharmadának a szolnoki belváros, egynegyedének a Széchenyi lakótelep, közel 25 százalékának a szuburbanizációs városrészek (ide soroltuk: Szandaszőlőst, Kertvárost, az Alcsi és a Tallin településrészeket), illetve majdnem ötödének a külvárosi jellegű Déli Ipartelep és Pletykafalu a lakóhelye.

A családok átlagéletkorát tekintve (33 év) fiatalnak tekintjük azokat, ahol mindkét szülő 1968 után született. Arányuk a mintán belül közel 40 százalék. Ők leginkább a Széchenyi lakótelepen élnek, de magas az arányuk a szuburbanizációs városrészekben és a belvárosban is. A fiatalok legkevésbé a külvárosi jellegű településrészekben kezdik közös életüket. A középkorúaknak (ebben a csoportban mindkét

szülő 1968 előtt született) elnevezett családok aránya a mintán belül 30 százalék. Azok a családok, amelyek tagjait nem lehetett egyértelműen besorolni egy korcsoportba sem („vegyes” családok) főként belvárosi vagy lakótelepi lakással rendelkeznek.

A nem hagyományos családmodell (összesen a minta 22 százaléka sorolható ebbe a kategóriába) inkább a kis létszámú (maximum 3 fő) és az alacsony iskolai végzettségű családok körében domináns.

A 0–5 éves gyermeket nevelő családok túlnyomó többségének családi állapota a klasszikus jellemzővel („házas, házastárssal él”) írható le. Az ún. nem hagyományos családmodell legerősebb jellemzői az élettársi viszony különböző kategóriái („elvált/házas, élettárssal él”). A gyermeküket egyedül nevelő, egy-
szülős háztartások („elvált, nincs élettársa”, illetve a „hajadon” kategóriák) aránya közel 5

százalék. Azoknak a családoknak a tagjai, melyekben legalább négy fő él közös háztartásban³, főként házastársi kapcsolatban élnek. A

³ Közös háztartásban átlagosan 3,9 fő él.

nem hagyományos családmódel (összesen a minta 22 százaléka sorolható ebbe a kategóriába) inkább a kis létszámú (maximum 3 fő) és az alacsony iskolai végzettségű családok körében domináns.

A hagyományos családmódel leginkább a belvárosiakra, legkevésbé pedig a külvárosokban élőkre jellemző. A családi magatartásformák területi különbségei kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a hagyományos családfunkciótól eltérő jellemző, a házasságon kívüli születések száma az átlag alatt marad a magasabb GDP-növekedést és kedvezőbb munkanélküliségi mutatót felmutató Nyugat-Dunántúlon (S. Molnár–Pongrácz, 1998). A szolnoki városrészkutatások (Murányi–Szoboszlai, 1999) adatai alapján az is ismert, hogy a Déli Ipartelep lakosságát jellemzi leginkább az alacsonyabb iskolai végzettség, az inaktív és a munkanélküliek magas aránya.

A mintába került, munkaviszonnal rendelkező édesanyák felső vagy középvezetőként leginkább az állam és az önkormányzat által fenntartott munkahelyeken dolgoznak, a vezető beosztású édesapák munkáltatója leginkább magántulajdonos. A magántulajdonos munkáltatók közel 10 százalékkal több férfit foglalkoztatnak, mint nőt. A kérdőív kitöltőinek foglalkozása főként a beosztott szellemi kategóriával írható le. Az édesanyák 4 százaléka, a házastársak egytizede dolgozik felső- vagy középvezetőként. Vállalkozóként az anyák 7, a házastársak 17 százaléka keresi kenyerét. A foglalkozási kategóriák közül egyedül a vállalkozói kategória az, amely inkább az 1968 után születettekre jellemző.

Kulturális tőke: iskolai végzettség, életmód

A szocio-kulturális háttér fontos jellemzője az iskolai végzettség. A kulturális háttér jellemzésére klaszteranalízist végeztünk a szülők iskolai végzettségét jelző változók bevonásával⁴. A három csoport jellemzői a következők:

ALACSONY végzettségű szülők, N = 135 (a szülők 36 százaléka 8 általánossal, 60 százaléka szakmunkás-bizonyítvánnyal, 4 százaléka érettségivel rendelkezik).

KÖZEPES végzettségű szülők, N = 289 (a szülők 1 százaléka 8 általánossal, 37 százaléka szakmunkás-bizonyítvánnyal, 59 százaléka érettségivel, 3 százaléka diplomával rendelkezik).

MAGAS végzettségű szülők, N = 229 (a szülők 31 százaléka érettségivel, 69 százaléka diplomával rendelkezik).

A végzettség alapján a magasabb presztízsű (jövedelmű stb.) családok leginkább a Belvárosban, legkevésbé a Déli Ipartelepen és a Pletykafaluban élnek. A közepes iskolai végzettség a Belvárosban és a Széchenyi lakótelepen jellemző leginkább.

⁴ Alacsony végzettségű szülők: 21%, közepes végzettségű szülők: 44%, magas iskolai végzettségű szülők: 35%.

*Iskolai végzettség szerinti területi különbségek a kisgyermekes családok körében
(említések száma)*

A kisgyermekes családok általában nem járnak el szórakozóhelyre, színházba vagy moziba. A színházat és a mozit – feltehetően mert könnyebben elérhető és olcsóbb – jobban preferálják a belvárosi lakhelyű kisgyermekes családok, összességében azonban a szórakozás illetve a rekreáció főként a könyvre az újságok–folyóiratok olvasására valamint a televíziózásra korlátozódik. A színházlátogatások elsősorban a 94 ezer forint havi nettó jövedelem felett kereső családok körében jellemzőek. A mozilátogatások kevésbé jövedelem függőek. Mindkét szórakozástípus gyakoriságát jelentősen növeli, ha nagyszülők tudnak vigyázni a gyerekekre, vagy a családnak van segítő baráti kapcsolata.

Munkahelyi diszkrimináció a kisgyermekes anyák körében

Kutatásunkban aktívnek neveztük azt a családot, ahol mindkét tag dolgozik, egykeresősnek, ahol aktív–inaktív a családszerkezet, és inaktívnek, ahol mindketten nem munkajövedelemből élnek. Az iskolai végzettség szerint vizsgálva bizonyítottuk látjuk azt a sokat emlegetett tételt, hogy a magasabb kulturális tőke előnyösebb munkaerőpiaci helyzetet eredményez. Az alacsony iskolai végzettségű szülők majdnem kétharmada tartozik ugyanis az inaktív családok kategóriájába.

A foglalkozási státust az iskolai végzettség szerinti csoportok tükrében vizsgálva, jól látható, hogy az alacsony és különösen a közepes iskolai végzettségű válaszadók (édesanyák!) sokkal inkább választják az inaktív státust (gyes, táppénz), mint a magasabb végzettségű családok tagjai. Ez az állapot – átmenetileg – feltehetően biztosabb lehe-

tőiséget jelent a családnak és az anyának, mint a munka világába való visszatérés.

A kisgyermekes anyák munkavilágában betöltött szerepére, magatartási motívumaira világíthat rá az a válasz is, mely szerint a kisgyermekes édesanyák a megkérdezettek kétharmada szerint általában hátrányban vannak a munkahelyeiken. A válaszadók közel egyharmada jelzett személyes hátrányokat is.

Néhány válasz a makrotársadalom valós vagy vélt (teljesítménycentrikus) értékítéletét tükrözi: „a világ az egyedülállóknak való”; „a közvélemény nem családcentrikus”; „ma nem ajánlatos egy nagycsaládnak »egy lábon állni«”; „nehéz egy kisgyermekes anyának munkahelyet találni”; „a magánszféra előítélettel kezeli a kisgyermekes anyák munkavállalását”.

A válaszok arról is árulkodnak, hogy a kisgyermekes anyákat szinte már vissza sem veszik a munkahelyükre: „A környezetemben lévő kisgyermekesek közül senkit sem vettek vissza munkahelyére”; „Válaszút elé állítják őket: gyerek vagy a munkahely”. A saját élmények más része negatív munkahelyi diszkriminációt említ: „Szóban figyelmeztettek, hogy van lehetőségük a gyermek nélküli munkaerőből válogatni”; „Csak úgy vettek vissza, hogy nem vehetek igénybe táppénzt”; „Aki táppénzen van, nem kap jutalmat, béremelést”; „Bizonyos beosztásokban nem tartanak stabil munkaerőnek”, „Kevesebb lehetőséget kapok a szakmai előmenetelre”.

Más válaszok szerint a megértő vezető, illetve a gyermek betegsége esetén a segítő nagyszülők, szülők és a férj az a szereplő, aki(k) miatt az édesanyát nem éri hátrány munkahelyén.

A fenti megkülönböztetések alanyai főként a fiatal, alacsony vagy közepes iskolai végzettségű (és foglalkozási státusú) megkérdezettek voltak. A legtöbb konkrét hátrányt inkább a magántulajdonosnál, legkevesebbet a civil szervezeteknél dolgozó édesanyák jelezték.

„A környezetemben lévő kisgyermekesek közül senkit sem vettek vissza munkahelyére”; „Válaszút elé állítják őket: gyerek vagy a munkahely”.

Anyagi javak, fogyasztási szokások

A kisgyermekes családok megélhetéséhez szükségesnek tartott pénzösszeg átlagosan közel 33 ezer forinttal több, mint a tényleges jövedelem családonkénti átlaga.

Az elvárt jövedelem átlagosan 116 861 Ft. A tényleges jövedelmi átlag 84 225 Ft. A jövedelmi kategóriák és a családi iskolai végzettségi mutatók lineáris kapcsolatot mutatnak: alacsony iskolai végzettség általában alacsony családi össz- (és egy főre jutó) jövedelemmel jár. A magas iskolai végzettségű családok kétharmada nettó 100 ezer forint felett keres havonta.

A családi jövedelmek területi megoszlását figyelve az mondható el, hogy két városrész (Belváros, Széchenyi lakótelep) meglehetősen

megosztott, mert az alacsony és a legmagasabb jövedelmek is leginkább ide koncentrálnak. A nagyobb jövedelmű családok legkevésbé a külvárosi településrészekben találhatóak.

A jövedelmi szórásokat a munkáltató függvényében vizsgálva az tapasztalható, hogy az állami vagy önkormányzati munkahelyen dolgozók (érettségivel vagy diplomával rendelkezők) nagyobb arányban érik el a közepes vagy a magas jövedelmi sávot. A magántulajdonos által fenntartott munkahelyen a három jövedelmi kategória⁵ egyenletesebb szóródást mutat.

Az elmúlt 4 évben a kisgyermekes családok többségének körében a jövedelmek nem változtak számottevően. Az átlag mellett fontos jövedelmi polarizáltságot, társadalmi differenciálódást jelez, hogy a családok 5 százalékánál nagymértékben nőttek, 15 százalékánál pedig nagymértékben csökkentek a jövedelmek. Az előző évhez képest a háztartások többségét a még racionálisabb pénzgazdálkodás, a létfenntartáshoz szükséges prioritások erősödése jellemzi. A családok elsősorban a szórakozásra nem költenek (1. táblázat).

1. táblázat *Fogyasztási szokások 100 fokozatú skálán*

(a skálán a 0 érték azt jelenti, ha mindenki sokkal kevesebbet költ, a 100 pedig azt, ha mindenki sokkal többet költ az elmúlt évhez képest az adott kategóriára)	100 fokozatú skála átlagpontjai
a lakásfenntartásra (rezsiköltségek)	77
alapvető élelmiszerek vásárlására	70
a gyerek(ek) intézményi ellátására (bölcsőde, óvoda, iskola)	67
gyógyszerekre, gyógyításra	61
ruházatra olcsó helyekről (turkálók, BÁV, kínai boltok)	60
„lengyel-piaci” vásárlásra	55
a lakással kapcsolatos beruházásokra (építés, vásárlás, felújítás, bővítés)	44
tartós fogyasztási cikkek vásárlására	39
művelődésre	37
kikapcsolódásra (üdülés, nyaralás)	37
drágább élelmiszerek vásárlására	34
ruházatra szakboltokból, butikokból	34
megtakarításokra (befektetés, takarékbetét, lakástakarék, értékpapír- és részvényvásárlás)	33
szórakozásra	26

Megtakarításokra, lakással kapcsolatos beruházásokra az előző évhez képest inkább azok a családok költöttek többet, amelyekben négy-nél kevesebben élnek közös háztartásban. Azoknál a családoknál, melyeknek mindkét tagja inaktív státusú, jóval kevesebb pénz jut rekreációra (kikapcsolódás, művelődés), egészségi prevencióra és megtakarításokra. A fiatal korosztályú családok nagyjából alapvető élel-

5 Alacsony: 60 ezer Ft alatt, közepes: 60–90 ezer Ft között, magas: 94 ezer Ft felett.

miszerek vásárlására, turkálós és „lengyel-piaci” vásárlásra, lakásrezsire, valamint gyógykezelésre költenek inkább többet.

Lakás, háztartási javak

A megkérdezettek lakásainak egyharmada kétszobás. A legtöbb ilyen nagyságú lakás a Széchenyi lakótelepen található. A kislakások (53 m² alatt) leginkább a belvárosra, a nagyobb alapterületűek pedig a szuburbanizációs kerületekre jellemzőek. Az átlagos lakásnagyság-intervallum (54–69 m²) a megkérdezettek közel 40 százalékát jellemzi. A nagyobb lakóterület főként a belvárosi, illetve a kertvárosi és szuburbanizációs területek ingatlanjaira jellemző. Hetven négyzetméternél nagyobb lakásban inkább a magas iskolai végzettségű, magasabb jövedelmű, inkább középkorú, házasságban élő családok laknak (2. táblázat).

2. táblázat A lakásnagyság a családok egy főre jutó jövedelme, a korosztály, illetve az iskolai végzettség tükrében (az említések százalékában)

	53 négyzetméter alatt	54–69 négyzetméter között	70 négyzetméter felett
15 700 forint alatt	9	8	4
15 750–23 500 forint között	12	18	15
24 ezer forint felett	8	11	15
„fiatal”	17	17	13
„vegyes”	5	8	8
„középkorú”	6	12	14
alacsony iskolai végzettségű családok	9	8	4
közepes iskolai végzettségű családok	14	18	12
magas iskolai végzettségű családok	5	11	19

A kisgyermekes családok által lakott lakások több mint kétharmada saját tulajdonú. Önkormányzati vagy egyéb bérlakásban a minta alig egytizede lakik. Ilyen tulajdonú lakások leginkább a Belvárosban és a Széchenyi lakótelepen találhatóak. Lakóik többsége az alacsony képzettségi mutatójú családok közül kerül ki. Szintén ezekre a városrészekre jellemző inkább az albérlet. Szívességi lakáshasználókkal leginkább a kertvárosi és szuburbanizációs városrészekben találkoztunk.

Az anyagi helyzet mérésének egyik dimenziója a családi fogyasztási és infrastrukturális javak meglétének vizsgálata. A megkérdezettek háztartásában szinte mindenhol van vezetékes víz. Közél hasonló arányban van fürdőszoba. A telefon és az automata mosógép elterjedtsége 80 százalék körüli. A szórakozást, a családi rekreációt szolgálja a családok 72 százalékánál meglévő video. A megkérdezettek

több mint felének van mikrohullámú sütője, gépkocsija és kábel tv-je is. Számítógép, parabola antenna a családok egyharmadánál található. Mosogatógép több helyen működik, mint például internet-kapcsolat. Összeadva a 13, általunk kiválasztott fogyasztási, valamint infrastrukturális tulajdont, a felsorolt javakból a minta átlagosan közel hetet birtokol (3. táblázat).

3. táblázat Az infrastrukturális és a fogyasztási javak elterjedtsége (az igen válaszok százalékában)

vezetékes víz	98	kábeltelevízió	57
fürdőszoba	97	számítógép	33
telefon	87	nyugati márkájú gépkocsi	31
automata mosógép	81	keleti márkájú gépkocsi	28
videó	72	parabola antenna	26
mikrohullámú sütő	59	mosogatógép	6
gépkocsi (összevont kategória)	59	saját internet elérés	5

A Déli Ipartelepen és a Pletykafaluban lakók közel felének átlag alatti a részesedése az említett fogyasztási valamint infrastrukturális javakból. A Belvárosban, illetve a kertvárosi és a szuburbán területeken lakók az átlagnál jóval több háztartási eszközt, egyéb említett vagyontárgyat birtokolnak.

A Széchenyi lakótelepen más differenciálódást tapasztaltunk, mert itt közel egyforma arányban (40–40%) vannak jelen az átlag alatti és az átlag feletti javak között élők. Az átlag feletti fogyasztási, valamint infrastrukturális javakkal rendelkezők kétharmada magas iskolai végzettségű és jövedelmű családokból származik. A lakások nagysága és a javak megléte egyenesen arányos: a 70m²-nél nagyobb területű ingatlanokban az átlagnál több, az 53m²-nél kisebbeknél pedig az átlagnál kevesebb fogyasztási, valamint infrastrukturális eszköz található. A közös háztartásban élők számának emelkedésével általában csökken a rendelkezésre álló háztartási javak száma.

Gyermekek és értékek

A háztartásokban élő átlagos gyermekszám közel 2 (1,8) fő. A családok közel felében egy bölcsődés és egy óvodás korú gyermek él. A magas iskolai végzettségű családok csaknem fele két gyermeket nevel, de a három vagy több gyermeket vállalók között is ők vannak relatív többségben. Az inaktív családok többségénél kettő, egyharmaduknál három vagy több gyermek található.

A megkérdezettek átlagosan 2,1 gyermeket tartanak ideálisnak egy mai magyar családban. A minta kétharmada szerint ez két gyermek, egyötöde (főként a három vagy többgyermekesek) viszont úgy véli, hogy három gyermek. Az eredmény összecseng más vizsgálatok adataival (S. Molnár, 1999): a gyermektelenséget elenyésző mértékben tá-

mogatják a megkérdezettek, a legmagasabb értéket a „kétgyermekesség” kapta, ennél valamivel alacsonyabb az „egygyermekesség” és „háromgyermekesség” támogatottsága.

A megkérdezett kisgyermekes családok többségében a három- vagy többgyermekes családokat tekintik nagycsaládosnak. Közel egytizedük azonban úgy véli, hogy a nagycsaládos jelző már a kétgyermekeseket is megilleti. Mások a négy- vagy többgyermekeseket gondolják nagycsaládosnak. A minta három vagy több gyermekkel bíró megkérdezettjeinek közel egytizede a négy- vagy többgyermekeseket tartja nagycsaládosnak.

A minta egyötöde (főként az egy bölcsődés korú gyermekkel már rendelkezők) az elkövetkező években vállal még egy gyermeket⁶, ugyanakkor a megkérdezettek közel kétharmada nemmel válaszolt az újabb gyermek vállalására vonatkozó kérdésre. A további gyermeket már nem vállalók többsége „racionális” indokkal, a „már elég lesz felnevelni a jelenlegi(eke)t is”, illetve a „kevés a család összes jövedelme” kategóriák jelölésével indokolta döntését (4. táblázat).

A minta egyötöde (főként az egy bölcsődés korú gyermekkel már rendelkezők) az elkövetkező években vállal még egy gyermeket.

4. táblázat A további gyermeket már nem vállaló kisgyermekes családok indokai (100 fokozatú skála átlagpontjai⁷)

már elég lesz felnevelni a jelenlegi(eke)t is	70
kevés a család összes jövedelme	64
gyerek(ek) mellett szívesen dolgoznék részmunkaidőben, de Szolnokon nincs erre elég lehetőség	51
nem megfelelőek a lakáskörülményeink	45

A kijelentések többségének támogatása a család anyagi helyzetével, jövedelemszerző képességével függ össze. Kevésbé támogatták a „már elég lesz felnevelni a jelenlegi(eke)t is”, és a „nem megfelelőek a lakáskörülményeink” válaszokat a magas iskolai végzettségű, aktív családok. A részmunkaidős munkalehetőséget hiányoló kategóriát elsősorban a közepes iskolai végzettségű belvárosi, illetve Széchenyi lakótelepi lakással rendelkező családok jelezték indokként. A megkérdezettek túlnyomó többségénél, hasonlóan más kutatásokhoz (Kabai, 1992; S. Molnár, 1999), intenzív gyermekvállalási attitűdöt – „egy ember élete akkor lehet teljes (boldog), ha van saját gyermeke” – tapasztaltunk. Ugyanakkor a klasszikus családközpontúság mellett az anyák életében a karrier is fontos szerepet játszik, hiszen például az „egy dolgozó anya ugyanolyan szoros kapcsolatot tud kialakítani gyerme-

⁶ A tervezett átlagos gyerekszám-növekedés nem éri el a 0,5-es értéket.

⁷ A skálán a 0 érték azt jelenti, ha mindenki egyáltalán nem ért egyet az adott kategóriával, a 100 pedig azt, ha mindenki elfogadja az adott kategóriát.

kével, mint aki nem dolgozik” választípus elfogadását a megkérdezettek kétharmada preferálta.

A megkérdezettek erősen megosztottak abban, hogy, jobb, ha a nő a családra koncentrálna, a férj pedig a pénzkeresetre (5. táblázat).

5. táblázat *Családi életelvek (100 fokozatú skálán)*

„Egy ember élete akkor lehet teljes, ha van saját gyereke.”	88
„Egy ember élete akkor lehet boldog, ha van saját gyereke.”	77
„Egy dolgozó anya ugyanolyan szoros kapcsolatot tud kialakítani gyermekével, mint aki nem dolgozik.”	64
„Egy 3 éven aluli gyermek valószínűleg megsínyli, ha az anya dolgozik és őt bölcsődébe adja.”	55
„Jobb, ha a nő a családra koncentrálna, a férj pedig a pénzkeresetre.”	51
„Ahol egy gyerek felnő, felnőtt három is.”	44

Néhány kategóriát vizsgálva elmondható, hogy az „ahol egy gyerek felnő, felnőtt három is” választípust kevésbé fogadják el a külvárosi településrészekben élők, az alacsony iskolai végzettségűek és az inaktív családok. A boldog és teljes élet gyerekekhez kötése is kevésbé van jelen az alacsony iskolai végzettségű családok körében. Az „egy dolgozó anya ugyanolyan szoros kapcsolatot tud kialakítani gyermekével, mint aki nem dolgozik” kategóriát a közepes iskolai végzettségű, fiatal családok fogadják el leginkább. Tradicionális gyermeknevelési eszményt tükröz az „egy 3 éven aluli gyermek valószínűleg megsínyli, ha az anya dolgozik és őt bölcsődébe adja” válaszelem. Kevésbé támogatják ezt a magas végzettségű, fiatal családok. A klasszikus családi szerepmegosztást („jobb, ha a nő a családra koncentrálna, a férj pedig a pénzkeresetre”) leginkább az alacsony végzettségű családok, illetve a kertvárosi, szuburbanizációs övezetekben élők vallják.

Az „egy dolgozó anya ugyanolyan szoros kapcsolatot tud kialakítani gyermekével, mint aki nem dolgozik” választípus elfogadását a megkérdezettek kétharmada preferálta.

A megkérdezettek kétharmada úgy gondolja, hogy az anya karrierje szempontjából előnyösebb az alacsony gyerekszám. Az apa karrierjét sokak szerint nem befolyásolja a gyerekszám, bár a minta egynegyede úgy véli, hogy az alacsonyabb gyerekszám az apák esetében is kedvezőbb. Hasonló megállapítás érvényes a család anyagi helyzete és a gyerekszám növekedése között: vagyis a minta kétharmada úgy látja, hogy a magasabb családi életszínvonal alacsonyabb gyerekszámot feltételez.

Érdekes ellenpont ugyanakkor, hogy a megkérdezettek közel negyven százaléka véli úgy, hogy a gyermek egyéniségének fejlődéséhez a testvérek szükségesek. Az utóbbi megállapítás leginkább a belvárosi, legkevésbé a külvárosokban élő családokra igaz. Az állítást elfogadók között nagyobb arányban találunk

magasabb iskolai végzettségű, közép, illetve fiatal korosztályba tartozó családokat.

A család támogatási lehetőségei

A megkérdezettek közel egyharmada biztosan igénybe kívánja venni a gyedet, tíz százaléka mondja azt, hogy még szülni szeretne, ezért feltehetően kihasználja ezt a lehetőséget. Összesítve a válaszokat, a többség nem kívánja majd igénybe venni a gyedet. A „nem igénybevevők” kétharmada az aktív, illetve a magas iskolai végzettségű családok közül kerül ki. A gyed igénybevevői között többségében vannak azok a fiatal családok, melyek elsősorban belvárosi lakással rendelkeznek. A gyed igénybevétele még a bölcsődés korú gyermeket nevelők között is megosztott. A kettő vagy több bölcsődés korú gyermeket nevelők kétharmada jelezte, hogy igénybe kívánja venni a támogatást. Az egy ilyen korú gyermeket nevelő családok körében közel egyforma a gyed igénybevétele és elutasítása.

A korábban említett klasszikus életelv-kategóriák, értékek közül két esetben („jobb, ha a nő a családra koncentrálna, a férj pedig a pénzeszközökre”, illetve „ahol egy gyerek felnő, felnőtt három is”) tapasztaltuk azt, hogy az állítások elfogadása „együtt jár” a gyed várható igénybevételeivel. Azok a családok, melyek biztosan nem kívánják a gyed-et kihasználni, főként a Széchenyi lakótelepen, és a kertvárosi, valamint a szuburbán körzetekben laknak. A gyed várható igénybevétele viszont nem függ attól, hogy a kérdezett családja igénybe vesze-e valamilyen mértékű szülői segítséget. A bölcsődei ellátást választók többsége fiatal, magas iskolai végzettségű.

A szülői, rokonsági és egyéb, humán, illetve szociális segítségmodellek

A családi szolidaritás és segítség jellemzően úgy tapasztalható, hogy a szülők általában anyagilag támogatják gyermekeiket. A válaszadók majdnem kilencven százaléka jelzett valamilyen típusú szülői segítséget. A legtöbb szülő a gyermek(ek)re vigyáz, de jellemzőek az ebédmeghívások, illetve az ajándékvásárlások is. Átlagosan két „segítségfajtát” adnak, illetve nyújtanak a szülők gyermekeiknek⁸. Átlagosnál nagyobb segítséget a Déli Ipartelepen és a Pletykafaluban, valamint a Belvárosban élő, elsősorban fiatal családok jeleztek. A minta több mint egytizede lakik együtt valamelyik házastárs szüleivel. A többség azonban külön él, viszont legalább hetente találkozik gyermekük nagyszüleivel. Más, potenciális segítő személyek a régi barátok közül

⁸ A megkérdezettek 9 százaléka egyáltalán nem számíthat a szülőkre, 2 százalékuknak pedig minden segítséget megadnak.

kerül(het)nek ki, mert a szomszédsági, illetve a munkatársi segítő kapcsolatok nem kifejezetten jellemzőek a megkérdezettek személyközi viszonyaira.

A minta több mint felének van egy vagy két segítő, baráti kapcsolata⁹. Baráti kapcsolatok nélkül a minta egyötöde él. Egytizedük semmilyen szülői segítséget sem tud igénybe venni. Jellemzően a Széchenyi lakótelepen és a Belvárosban élőknek nincs baráti kapcsolata. Az átlagnál több baráti kapcsolat a kertvárosban és a szuburbán övezetben élők jellemzi. A közepes iskolai végzettségű családoknak átlagosan egy, a magas iskolai végzettségű családoknak általában két baráti kapcsolata van. A fiatal korosztályba tartozó családok több mint felének nincs szoros baráti kapcsolata.

A segélyt igénybe vevőkre jellemző, hogy egyharmaduknak nincs olyan emberi kapcsolata, amely potenciális segítségként szóba jöhetne.

A szociális segélyezettek csoportja (a minta közel egyharmada vesz igénybe valamilyen ellátást) leginkább egy transzfert vesz igénybe, de közel egytizedük részesül több ellátásban is. A segélyt igénybe vevőkre jellemző, hogy egyharmaduknak nincs olyan emberi kapcsolata, amely potenciális segítségként szóba jöhetne. Szülői segítséget általában igénybe vehetnek (átlagosan 2-3 módon, leginkább az ebédmeghívást, illetve a gyerekvigyázást említik). A segélyezettek csoportját jellemzően a fiatal, átlag alatti fogyasztási és infrastrukturális javakkal, alacsony vagy közepes iskolai végzettséggel, kis lakásmérettel (53 m² alatt) rendelkező családok alkotják. A segélyek összegei főként a részben vagy teljesen inaktív családok költségvetését segítik.

Gyermekek, óvodák, bölcsődék

A bölcsődei ellátást nem választók leginkább az önálló nevelés igényével magyarázzák döntésüket¹⁰. (Az óvodai ellátás esetén ez az arány 10 ponttal alacsonyabb, és így ez az érték bizonyos megosztottságot jelez.) Figyelemre méltó, hogy a válaszkategóriák között a város lefedettségére („nincs a környéken”), az információhiányra utaló („nem tudjuk, hogy igénybe vehetjük-e ezt az intézményi szolgáltatást”), illetve az anyagi helyzetre vonatkozó („nem tudjuk megfizetni”) megállapításokat nem fogadták el a kérdezettek (6. táblázat):

⁹ A megkérdezettek átlagosan 1,7 potenciális baráti kapcsolattal rendelkeznek.

¹⁰ A minta egynegyede fogadta el teljesen ezt az állítást.

6. táblázat A bölcsődei és az óvodai ellátás választásának, illetve nem választásának indokai (100 fokozatú skála átlagpontjai¹¹)

	Bölcsődei ellátás	Óvodai ellátás
magunk–magam szeretném nevelni	61	51
nem adom közösségbe, mert gyakran lenne beteg	45	48
el tudjuk helyezni szülőknél	44	48
el tudjuk helyezni más módon	40	48
nincs a környéken	40	46
nem tudjuk megfizetni	38	46
nem tudjuk, hogy igénybe vehetjük-e ezt a szolgáltatást	37	46

A fiatal családok között leginkább jellemző, hogy bölcsődébe és óvodába információ, illetve ellátottság-hiány (nincs a környéken bölcsőde-óvoda) miatt nem íratják be gyermeküket. Közöttük vannak a legtöbben azok is, akik nem tudják megfizetni az ellátást. A nevelés családi elsődlegességét a közepes iskolai végzettségű családok vallják leginkább. A nagyszülőknél való elhelyezés főként a kertvárosi, szuburbán övezetekben élőknek lehetőség.

A bölcsőde esetében két – tartalmilag összeillő – kényszert jelző változó (jó, hogy van bölcsődei-óvodai ellátás, ugyanis a szülők többsége azért adja be gyermekét, mert nem tudja máshol elhelyezni illetve jó, hogy van bölcsődei-óvodai ellátás, hiszen a szülők többsége azért adja be gyermekét, mert a család számára pénzt kell keresnie, így nem tud a gyerekekkel lenni) értékeit összevonva azt tapasztaltuk, hogy a válasz-elfogadás, a bölcsődét „kényszerből” választók aránya eléri a megkérdezettek kétharmadát.

A gyermekek – a szülők szerint – mindkét intézménytípusban jól érzik magukat. A válaszadók megosztottak viszont abban, hogy a bölcsődei csoportok létszáma nagynak tekinthető-e vagy sem: közel negyven százalékuk elégedett, egynegyedük elégedetlen a jelenlegi létszámmal. Az óvoda esetében a minta kétharmada tartotta túl nagy-nak a gyerekek számát a csoportokban.

A megkérdezettek szerint a városi bölcsődéket-óvodákat leginkább az önkormányzatnak kell fenntartania. Más fenntartók közül – egynegyed-egynegyed arányban említették a válaszadók – mindkét esetben a civil szervezeteket, és a régi (nagy)vállalati szociálpolitika modernizált eszközeként, a „vállalati” intézményeket igénylik. Az egyház gyermekintézményt működtető szerepét a minta többsége inkább óvodai téren látta alkalmasabbnak. A működtetői sorrend és a szívesen választott intézmények sorrendje nem tér el lényegesen, mert

Az óvoda esetében a minta kétharmada tartotta túl nagy-nak a gyerekek számát a csoportokban.

¹¹ A skálán a 0 érték azt jelenti, ha mindenki egyáltalán nem ért egyet az adott kategóriával, a 100 pedig azt, ha mindenki elfogadja az adott kategóriát.

leginkább az önkormányzati intézményeket választanák a megkérdezettek.

Összegzés

A szolnoki, 0–5 éves gyermeket nevelő családok szocio-kulturális háttere alapján az iskolai végzettséget, mint a kulturális tőke egyik megjelenési formáját kell kiemelnünk. A magasabb végzettség együtt jár más társadalmi előnyökkel (nagyobb lakás, több fogyasztási vagy infrastrukturális tárgy megléte, előnyösebb foglalkozási pozíció, magasabb jövedelem stb). A kisgyermekes családok körében a magasabb iskolai végzettség és a magasabb családi összes jövedelem általában „jobban hajlamosít” a magasabb gyerekszám vállalására is.

A megkérdezettek többsége tudott a családtámogatási rendszerek várható változásáról. A gyed várható igénybevétele azonban alatta marad a várakozásoknak, ugyanis a 0–3 éves gyermeket nevelők többsége elsősorban azért adja gyermekét bölcsődébe, mert dolgoznia kell és a nagyszülők csak a válaszadók alig egyötödénél tudnak biztosan segíteni.

A 0–5 éves gyermekek ellátását vállaló bölcsődei–óvodai intézmények működtetését a megkérdezettek többsége önkormányzati feladatnak gondolja, de számottevő azok aránya is, akik szívesen vennék például civil szervezetek által létrehozott intézmény, valamint vállalati bölcsődék–óvodák meg(újja)születését is.

Az édesanya munkája egyrészt tényleges kiegészítést jelent a családi költségvetésben, másrészt pedig az anyai karrier folyamatosságának igényét is jelenti. A további gyermeket „nem vállalók” támogatták azt a nézetet, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás hiánya jelentős visszafogó tényező a további gyermekek születésében. A megkérdezettek többsége szerint a kisgyermekes anyák hátrányban vannak munkahelyeiken. Tehát a gyerekvállalási kedv csökkenése az anyagi okok mellett az értékekben jelentkező változással, valamint a kisgyermekesek bizonytalanabb munkaerőpiaci helyzetével hozható összefüggésbe.

A megkérdezettek többsége tudott a családtámogatási rendszerek várható változásáról.

A gyermek(ek) vállalása a megkérdezettek szerint a teljesebb és boldogabb élet eléréséhez „szükséges”. A családok értékvilágában ugyanakkor jelenleg inkább a racionális szemlélet domináns a további, érzelmi alapú gyermekvállalással szemben. Mindez azt is jelzi, hogy a tradicionális értékek és attitűdök modern magatartásformákkal járhatnak együtt

(S. Molnár, 1999). Az értékek megváltozását nem mellőzhetjük a családpolitika – a családi elképzelésekre, értékekre hatni kívánó lépések – kialakításában sem (Cseh-Szombathy, 1994).

Az értékek megváltozása jelentős csoportok magatartását befolyá-

solja, de nem jellemzi a népeség egészét (Cseh-Szombathy, 1994). Sőt, ezek a globális hatások a lokalitásban is eltérő módon jelentkezhetnek, mert az egymáshoz nagyon közel élő, egymáshoz nagyon hasonló csoportok ugyanazon kihívásra eltérő módon reagálnak és/vagy azokra eltérő demográfiai válaszokat adnak (S. Molnár, 1999).

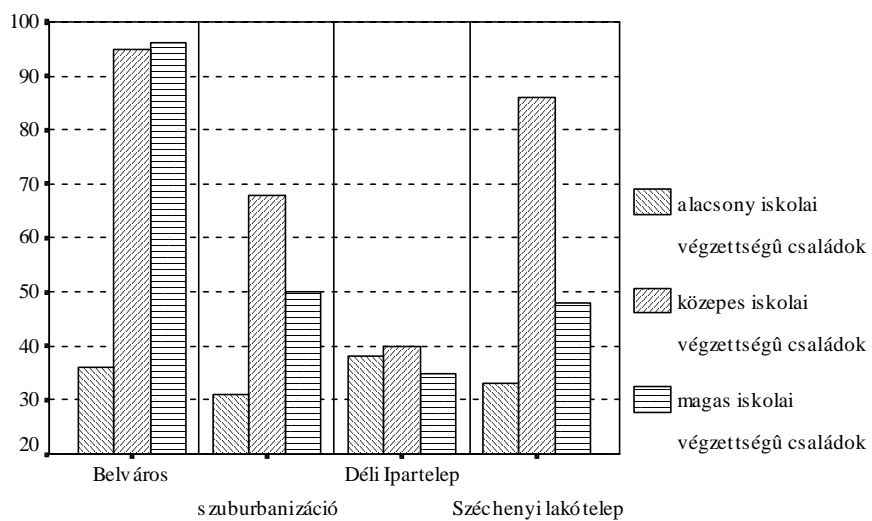
Ezért is tartjuk célszerűnek, hogy a regionális tudomány is reflektáljon a családi magatartásformák, értékek regionális és lokális különbségeire. Másképpen: vizsgálni kell, hogy egy-egy ország, régió, lokalitás lakossága értékeiben, attitűdjeiben mennyire és miként alkalmazkodik a globális értékváltás folyamatához, illetve hogy a tradicionális párkapcsolatnak milyen dimenzióit preferálja (Tóth, 1998).

Irodalom

- Cseh-Szombathy László: A családi értékek változása és ennek hatása a családi funkciók alakulására 33–43. o. In: XXX. 1963-ban alakult meg a Szociológiai Kutatócsoport. MTA Szociológiai Intézet, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, Budapest 1994.
- Cseh-Szombathy László: A reprodukció változó keretei 21–30. o. Századvég 1999/14.
- Kabai Imre: Első gyermekre várva. Családszociológiai műhelytanulmányok. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1992.
- Lőcsei Pál: A női munkavállalás és a hagyományos magyar család (1945–1984) 217–231.o. In: XXX. 1963-ban alakult meg a Szociológiai Kutatócsoport MTA Szociológiai Intézet, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, Budapest 1994.
- S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné: Házasságon kívüli születések Európában és Magyarországon a 90-es években 37–53. o. Szociológiai Szemle 1998/3.
- S. Molnár Edit: Családi értékek, magatartások, demográfiai tendenciák 31–44.o. Századvég 1999/14.
- Murányi István–Szoboszlai Zsolt: Egy város három része, Azonosság és különbözőség a szolnoki Déli Ipartelep, a Kertváros és Szandaszőlős társadalmában. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, 1999. Kézirat.
- Tóth Olga: Házasság és gyermek: vélekedés és viselkedés. 80–92. o. Századvég 1998.
- Végső Zoltán Miklós: A nagycsaládosok életkörülményei Szolnokon és környékén. 69–78. o. Területi Statisztika 2000. január.

Iskolai végzettség szerinti területi különbségek a kisgyermekes családok körében (említések száma)

1. ábra

N = 668 MTA RKK ATI Szociológiai Társadalomkutató Osztály, 1999.